

**ONLAYN TA'LIM MUHITINING TALABALAR KOMMUNIKATIV
MADANIYATIGA TA'SIRI: PEDAGOGIK IMONIYATLAR VA
KOMMUNIKATIV XAVFLAR**

Navoiy davlat universiteti 2- bosqich tayanch doktoranti

Islomova Shahlo Madat qizi

Annotatsiya. Maqolada onlayn ta'lim muhiti talabalar kommunikativ madaniyatini qanday shakllantirishi pedagogik madaniyat va kommunikativ sharoitlar o'rtasidagi bog'lanish asosida tahlil qilinadi. Kommunikativ madaniyat mazmunli fikr almashish, suhbatdoshga hurmat, dalil bilan ishlash, hamkorlik, raqamli mas'uliyat va o'z muloqotini tahlil qilish qobiliyatlarini birlashtiruvchi shaxsiy-kasbiy sifat sifatida talqin etiladi. Tadqiqot nazariy-tahliliy yo'nalishda bajarilib, xalqaro onlayn ta'lim nazariyalari U. Sh. Begimqulov, N. A. Muslimov, M. H. Usmonboyeva, N. N. Azizxo'jayeva, H. T. Omonov va N. X. Xo'jayevning pedagogik texnologiya, kasbiy kompetentlik va pedagogik mahoratga oid qarashlari bilan qiyosiy sintez qilindi. Tahlil onlayn platformaning o'zi kommunikativ rivojlanishni ta'minlamasligini ko'rsatadi. Natija o'qituvchining muloqot uslubi, topshiriq arxitekturasini, ijtimoiy mavjudlik, psixologik xavfsizlik, ishtirok qoidalari, sinxron va asinxron faoliyat muvozanati hamda teskari aloqa sifatiga bog'liq. Maqolada konstruktiv onlayn muloqotni ta'minlaydigan pedagogik shartlar tizimi taklif qilinib, ularning O'zbekiston oliy ta'limi uchun ahamiyati asoslanadi.

Kalit so'zlar: onlayn ta'lim, kommunikativ madaniyat, pedagogik madaniyat, ijtimoiy mavjudlik, pedagogik mavjudlik, raqamli muloqot, kommunikativ sharoit, teskari aloqa.

Kirish

Onlayn ta'lim talabalar o'rtasidagi masofani texnik vositalar orqali qisqartiradi, biroq shu vositalar mazmunli muloqotni o'z-o'zidan yuzaga

keltirmaydi. Videokonferensiyada uzoq vaqt qatnashgan talaba fikr almashmasligi, forumga ko'p xabar yozgan guruh esa umumiy xulosaga erishmasligi mumkin. Shuning uchun onlayn kurs sifatini platformadagi faollik soni bilan o'lchash yetarli emas. Muhim savol talaba qanchalik ko'p yozgani yoki gapirganida emas, uning muloqoti bilimni birgalikda qurish, dalilni tekshirish, boshqa pozitsiyani anglash va mas'uliyatli qaror qabul qilishga xizmat qilganidadir.

Kommunikativ madaniyat ushbu savolga javob beradigan asosiy tushunchalardan biridir. Mazkur maqolada u talabaning fikrni aniq ifodalashi, tinglashi, asoslangan savol berishi, dalil va qarshi dalilni farqlashi, suhbatdoshning huquq va qadr-qimmatini saqlashi, muloqot kanaliga mos usul tanlashi hamda o'z kommunikativ xatti-harakatini qayta ko'rib chiqishi bilan tavsiflanadi. Bu sifat nutq texnikasidan kengroq, chunki samaradorlik bilan bir qatorda muloqotning axloqiy va ijtimoiy oqibatlarini ham qamrab oladi.

Maqolaning maqsadi onlayn ta'lim muhitining talabalar kommunikativ madaniyatiga ta'sir mexanizmlarini aniqlash va bu ta'sirni pedagogik madaniyat hamda kommunikativ sharoitlar orqali tushuntirishdan iborat. Maqsadga erishish uchun uch vazifa bajarildi: kommunikativ madaniyat va onlayn o'zaro ta'sirga oid ilmiy qarashlar tizimlashtirildi; texnologik imkoniyatlar bilan pedagogik qarorlar o'rtasidagi farq ochib berildi; oliy ta'limda konstruktiv onlayn muloqot uchun zarur shartlar asoslandi. Ish nazariy-tahliliy maqola bo'lib, empirik natija da'vo qilmaydi. Xulosalar ilmiy manbalarni konseptual taqqoslash va muammoli sintez qilish orqali hosil qilindi.

Adabiyotlar sharhi

Kommunikativ kompetensiya nazariyasi muloqotni grammatik to'g'rilik doirasidan chiqarib, vaziyatga moslik va strategik tanlov bilan bog'ladi. Canale va Swain (1980) tilga oid bilim, sotsiolingvistik moslik va kommunikativ strategiyani bir tizimda ko'rgan. Spitzberg (1983) kompetentlikni bilim va ko'nikma bilan cheklamay, muayyan vaziyatda muloqotning maqbulligi hamda samaradorligi orqali baholaydi. Ushbu yondashuvlar kommunikativ madaniyatni tushuntirish

uchun zarur asos beradi, ammo madaniyat tushunchasi yana bir talabni qo'shadi: talaba maqsadga erishish jarayonida hurmat, halollik, javobgarlik va hamkorlik me'yorlarini saqlashi kerak.

Kompyuter vositasidagi muloqot bo'yicha tadqiqotlar texnik kanal insonlararo munosabatni oddiy tarzda "kamaytirmasligi"ni ko'rsatdi. Walther (1996) foydalanuvchilar cheklangan belgilarni tanlab qo'llashi natijasida onlayn muloqot ayrim holatlarda kuchli shaxslararo taassurot hosil qilishini asoslagan. Demak, noverbal belgilar kamligi muloqotni albatta sustlashtirmaydi; u ma'no yaratish usulini o'zgartiradi. Matnni tahrirlash imkoniyati fikrni puxta bayon qilishga yordam beradi, javobning kechikishi esa noto'g'ri talqin yoki suhbatdan chekinish xavfini oshirishi mumkin.

Garrison, Anderson va Archer (2000) ishlab chiqqan Tadqiqot hamjamiyati modelida sifatli onlayn ta'lim kognitiv, ijtimoiy va pedagogik mavjudlikning kesishgan nuqtasida yuz beradi. Kognitiv mavjudlik muammoni aniqlash, dalillarni o'rganish, g'oyalarni birlashtirish va xulosani amaliy vaziyatga tatbiq etishni anglatadi. Ijtimoiy mavjudlik ishtirokchilarning o'zini real shaxs sifatida namoyon qilishi, o'zaro ishonch yaratishi va guruhga mansublikni his qilishiga tegishli. Pedagogik mavjudlik o'qituvchining mazmun, faoliyat va muloqotni loyihalashi, yo'naltirishi hamda tartibga solishini ifodalaydi. Richardson va hammualliflar (2017) o'tkazgan meta-tahlil ijtimoiy mavjudlikning talaba qoniqishi va o'rganish natijalari bilan ijobiy bog'liqligini ko'rsatgan. Bu bog'lanish texnik ulanishdan ko'ra o'zaro tan olinadigan ta'limiy munosabat muhimligini bildiradi.

Sinxron va asinxron muloqot turli pedagogik vazifalarni bajaradi. Hrastinski (2008) sinxron aloqani tezkor javob, ruhiy yaqinlik va bevosita muhokama uchun, asinxron aloqani esa mulohaza, hujjatlashtirish va vaqt jihatidan moslashuvchan ishtirok uchun qulay deb ko'rsatadi. Bu formatlarni qarama-qarshi qo'yish samarasiz: tezkor bahsdan keyingi yozma refleksiya yoki forumdagi tayyorgarlikdan keyingi videomuhokama ulardan alohida foydalanishga qaraganda boyroq kommunikativ tajriba beradi. Martin va Bolliger (2018) talabalar o'qituvchi bilan, tengdoshlar bilan va o'quv materiali bilan faol aloqani onlayn jalb etilishning

muhim omillari sifatida qabul qilishlarini aniqlagan.

O'zbekiston pedagogik tafakkurida onlayn muloqotning barcha yangi shakllari bir xil darajada tadqiq etilmagan bo'lsa-da, ularni tahlil qilishga xizmat qiladigan mustahkam konseptual asos mavjud. Begimqulov (2007) pedagogik ta'limga axborot texnologiyalarini kiritishni ilmiy va didaktik asoslash masalasini tizimli tarzda qo'yadi. Ushbu yondashuvdan kelib chiqadigan muhim xulosa shuki, raqamli vosita o'quv maqsadi, mazmun va boshqaruvdan ajratilgan holda pedagogik natijani belgilamaydi. Platforma tanlovi metodik loyiha o'rnini bosmaydi.

Muslimov, Usmonboyeva, Sayfurov va To'rayev (2015) pedagogik kompetentlikni o'qituvchining bilimini amaliy vaziyatda mas'uliyat bilan qo'llashi, talabalar bilan maqsadga muvofiq muloqot o'rnatishi va faoliyatini refleksiv boshqarishi bilan bog'laydi. Mualliflar izohlagan pedagogik nazokat va kommunikativ ta'sir tushunchalari onlayn ta'limda yangi ko'rinish oladi: yozma ohang, javob berish muddati, ommaviy va shaxsiy fikr-mulohaza chegarasi hamda talaba xatosiga munosabat pedagogik madaniyatning raqamli ifodasiga aylanadi.

Azizxo'jayeva (2006) hamda Omonov va Xo'jayev (2009) pedagogik mahoratni ta'lim jarayonini ongli tashkil etish, pedagogik texnika, muloqot va shaxsga hurmat bilan bog'laydi. Bu qarashlar onlayn kurs uchun ham dolzarb: o'qituvchining kasbiy madaniyati kamerani yoqish talabi yoki xabarlar sonini nazorat qilish bilan o'lchanmaydi. U talabaga fikr bildirish imkonini taqsimlash, muloqot chegaralarini tushuntirish, mulohazani shaxsga emas vazifaga qaratish va turli tayyorgarlik darajalarini hisobga olishda namoyon bo'ladi. Mahalliy manbalarning ushbu hissasi texnologik yangilikni milliy pedagogik qadriyatlar — hurmat, mas'uliyat, ustoz-shogird munosabati va jamoaviylik — bilan bog'lab tahlil qilish imkonini beradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolaning nazariy modeli uch tushunchaning bog'lanishiga tayanadi: onlayn ta'lim muhiti, pedagogik madaniyat va kommunikativ sharoit. Onlayn

ta'lim muhiti platforma yoki ilovalar yig'indisi emas; u texnik imkoniyatlar, o'quv vazifalari, ishtirokchilar rollari, vaqt tartibi, baholash va muloqot me'yorlaridan tashkil topgan ijtimoiy-pedagogik tizimdir. Shu sababli bir xil platforma ikki kursda qarama-qarshi natija berishi mumkin. Bir kursda forum dalil va tahlil maydoniga aylansa, boshqasida u o'qituvchi savoliga qisqa javob joylashtiriladigan hisobot oynasi bo'lib qoladi.

Pedagogik madaniyat o'qituvchining talabaga, bilimga, hokimiyatga, xatoga va baholashga munosabatini amaliy qarorlarda ifodalovchi kasbiy qadriyatlar tizimidir. Onlayn shaklda bu tizim ko'rinmas bo'lib qolmaydi. Kinga so'z berilishi, savol qanchalik ochiq tuzilishi, sukut qanday talqin qilinishi, xato javob omma oldida qay tarzda muhokama qilinishi va fikr-mulohaza qachon berilishi pedagogik madaniyat haqida aniq signal yuboradi. Talaba shu signallardan muloqotning haqiqiy qoidalarini o'rganadi. Rasmiy "hurmat qiling" talabi bilan o'qituvchining kinoyali javobi to'qnashsa, amalda kinoya kuchliroq norma yaratadi.

Kommunikativ sharoit deganda talabaning mazmunli, xavfsiz, teng va javobgarlikka asoslangan muloqotda qatnashishini mumkin qiladigan tashkiliy hamda psixologik omillar tushuniladi. Ular ijtimoiy mavjudlik, aniq me'yor, psixologik xavfsizlik, mazmunli vazifa, javob uchun yetarli vaqt, teng ishtirok, moderatsiya, texnik kirish imkoniyati va rivojlantiruvchi teskari aloqani o'z ichiga oladi. Kommunikativ sharoitlar pedagogik madaniyatni amaliyotga aylantiradi; pedagogik madaniyat esa sharoitlarning maqsadi va axloqiy chegarasini belgilaydi.

Ushbu modelda ta'sir bir yo'nalishda kechmaydi. O'qituvchi yaratgan sharoit talaba xatti-harakatini shakllantiradi, talabalar javobi esa o'qituvchining keyingi moderatsiya qarorlarini o'zgartiradi. Baholash mezonlari ham jarayonga aralashadi. Agar baho postlar soniga bog'lansa, talabalar hajmni ko'paytiradi; agar baho dalil sifati, boshqa fikrga javob va refleksiyaga tayansa, muloqot mazmuni o'zgaradi. Shuning uchun kommunikativ madaniyatni rivojlantirish kurs oxirida o'lchanadigan yakuniy belgi bilan chegaralanmaydi; u topshiriq, munosabat va baholash o'rtasidagi takrorlanuvchi siklda shakllanadi.

Onlayn muhitning birinchi ijobiy imkoniyati muloqot izining saqlanishidir. Auditoriyadagi suhbat tez o'tib ketadi, forum yoki umumiy hujjatdagi fikr esa qayta o'qish, dalilni tekshirish va o'z javobini tahrirlash imkonini beradi. Bu xususiyat refleksiv kommunikatsiyani rivojlantiradi. Talaba avvalgi fikri bilan keyingi xulosasini solishtira oladi, o'qituvchi esa faqat yakuniy javobni emas, fikrning qanday o'zgarganini kuzatadi. Biroq yozuvlar avtomatik ravishda refleksiya tug'dirmaydi. Vazifa talabaning dastlabki pozitsiyasini qayta ko'rib chiqishni, qaysi dalil uning qarashini o'zgartirganini izohlashni talab qilishi kerak.

Ikkinchi imkoniyat ishtirok vaqtining kengayishidir. Asinxron muloqot tez javob berishga qiynaladigan, fikrini yozma ravishda yaxshiroq tuzadigan yoki til tayyorgarligi turlicha bo'lgan talabalarga qo'shimcha vaqt beradi. Shu orqali auditoriyadagi faol talabalar hukmronligini kamaytirish mumkin. Biroq muddat juda uzun yoki topshiriq maqsadi noaniq bo'lsa, suhbat bo'linib ketadi: talabalar bir-birining fikriga javob bermasdan mustaqil matn joylashtiradi. Onlayn muloqotning dialogga aylanishi uchun "bir post va ikki izoh" kabi mexanik talabdan ko'ra javobning vazifasi aniqlanishi kerak: dalilni tekshirish, qarshi misol keltirish, savol bilan aniqlashtirish yoki ikki pozitsiyani umumlashtirish.

Uchinchi imkoniyat multimodal ifodadir. Talaba matn, audio, video, sxema yoki umumiy taqdimot orqali fikr bildira oladi. Turli formatlar kommunikativ moslashuvni mashq qildiradi: ilmiy tushuntirish bilan ommabop izoh, qisqa xabar bilan batafsil tahlil bir xil qurilmaydi. Shu bilan birga, dizayn va texnik effekt mazmuniy zaiflikni yashirishi mumkin. Baholash formatning jozibasidan oldin xabarning aniqligi, dalili, auditoriyaga mosligi va etik to'g'riligini tekshirishi lozim.

Onlayn muhit xavflarni ham kuchaytiradi. Noverbal belgilar kamayganda hazil, tanqid yoki qisqa javob sovuqlik va mensimaslik sifatida talqin qilinishi mumkin. Javob berilmagan xabar talabaning guruhdagi o'rniga shubha uyg'otadi. Matnning saqlanishi xatoni uzoq vaqt ko'rinadigan qiladi; ommaviy teskari aloqa uyat va himoyalanih reaksiyasini kuchaytirishi mumkin. O'qituvchi bu holatlarni "talabaning internet odobi past" degan tashxis bilan yopmasligi kerak. Ko'pincha

sabab muloqot qoidasi, vazifa dizayni yoki moderatsiyaning noaniqligida bo'ladi.

Raqamli tengsizlik ham kommunikativ tengsizlikka aylanadi. Barqaror interneti va tinch ish joyi bo'lgan talaba sinxron munozarada ustunlikka ega; telefon orqali ulanayotgan talaba fikrini bildirishdan oldin texnik muammo bilan kurashadi. Kamera yoqilmaganini befarqlik sifatida talqin qilish shoshma xulosa bo'lishi mumkin. Kommunikativ adolat muqobil ishtirok usullarini — audio o'rniga chat, jonli chiqish o'rniga qisqa yozuv, videodan keyingi forum yoki oldindan yuboriladigan savollarni — rejalashtirishni talab qiladi.

Yana bir xavf muloqotning ko'rsatkichlar bilan almashtirilishidir. Ta'lim platformalari kirish soni, xabarlar, ko'rish va sarflangan vaqtni qayd etadi. Bu ma'lumotlar faollik haqida signal beradi, lekin muloqot madaniyatini bevosita o'lchamaydi. Ko'p post yozgan talaba boshqalarni tinglamasligi, kam yozgan talaba esa guruh xulosasini o'zgartirgan bitta asosli fikr berishi mumkin. Analitika pedagogik hukmni qo'llab-quvvatlashi mumkin, ammo uning o'rnini egallamasligi kerak.

Kommunikativ madaniyat rivojlanishi uchun birinchi shart mazmunli o'zaro bog'liqlikdir. Topshiriqni har bir talaba boshqalardan mustaqil bajara olsa, guruh muloqoti bezak vazifasini bajaradi. Muammo qarama-qarshi dalillarni solishtirish, umumiy mahsulot yaratish yoki rollar o'rtasida kelishuv talab qilganda talabalar bir-birining hissasiga ehtiyoj sezadi. Kooperativ ta'lim bo'yicha Johnson, Johnson va Smith (2007) ijobiy o'zaro bog'liqlik bilan individual javobgarlikni birga tashkil etish zarurligini ko'rsatadi. Onlayn guruhda umumiy natija bilan birga har bir ishtirokchining dalili va refleksiyasi ham ko'rinishi kerak.

Ikkinchi shart ijtimoiy mavjudlik va psixologik xavfsizlikdir. Talaba o'z fikri tinglanishiga, xato javob shaxsiy obro'siga hujumga aylanmasligiga va kelishmovchilik boshqarilishiga ishonsa, murakkab savol beradi hamda qarashini qayta ko'rib chiqadi. Ijtimoiy mavjudlikni faqat salomlashuv yoki norasmiy emoji bilan yaratib bo'lmaydi. Ism bilan murojaat qilish, fikrni aniq qayta ifodalash, javobni tan olish, umumiy maqsadni eslatish va sukutdagi talabalarni bosimsiz suhbatga kiritish ko'proq ahamiyatga ega.

Uchinchi shart aniq kommunikativ me'yorlardir. "Hurmatli bo'ling" kabi umumiy talab amaliy vaziyatda yetarli yo'l-yo'riq bermaydi. Kurs boshida tanqid shaxsga emas fikrga qaratilishi, da'vo dalil bilan bog'lanishi, maxfiy ma'lumot tarqatilmaslgi, iqtibos manbasi ko'rsatilishi, javob muddati va moderator aralashadigan holatlar aniqlanishi kerak. Me'yorlarni o'qituvchi tayyor ro'yxat sifatida berishi mumkin, ammo ularni talabalar bilan muhokama qilish mazmunni ichkilashtirishga yordam beradi.

To'rtinchi shart sinxron va asinxron faoliyatning maqsadli uyg'unligidir. Sinxron uchrashuv tanishish, tezkor tushuntirish, muzokara va hissiy aloqani qo'llab-quvvatlaydi. Asinxron forum murakkab matnni o'qish, manba topish, pozitsiyani asoslash va turli vaqt sharoitidagi talabalarni jalb etish imkonini beradi. Kurs dizayni har bir formatdan uning kuchli tomoniga mos foydalanishi kerak. Bir soatlik videoma'ruzani "interaktiv" deb atash yoki forumga ma'ruza matnini joylashtirish formatning pedagogik imkoniyatidan foydalanilganini anglatmaydi.

Beshinchi shart rivojlantiruvchi teskari aloqadir. Onlayn muhitda qisqa va kechikkan javob talabaning muloqotdan chiqib ketishiga sabab bo'lishi mumkin. Fikr-mulohaza vazifaning maqsadi va mezoniga bog'lanishi, kuchli jihatni aniq ko'rsatishi, bitta ustuvor tuzatishni taklif qilishi va talabaga javoban harakat qilish imkonini berishi kerak. Nicol va Macfarlane-Dick (2006) teskari aloqani talabaning o'z-o'zini boshqarishini rivojlantiradigan jarayon sifatida ko'radi. Kommunikativ madaniyat uchun bu yondashuv ayniqsa muhim, chunki talaba faqat xabari haqida ma'lumot olmaydi; u tanqidni qabul qilish, aniqlashtirish va javob qaytarish madaniyatini ham mashq qiladi.

Oltinchi shart o'qituvchining izchil pedagogik mavjudligidir. Izchillik doimiy nazorat yoki har bir postga javob berish degani emas. O'qituvchi muammoni aniq qo'yadi, mavzudan chetlanishni boshqaradi, sustlashgan suhbatga yangi savol kiritadi, takrorlanayotgan fikrlarni birlashtiradi va yakunda muhokamaning bilimga qo'shgan hissasini ko'rsatadi. Haddan tashqari aralashuv talabalarni o'qituvchi roziligini kutishga o'rgatadi; to'liq chekinish esa faol talabalar hukmronligi va suhbatning parchalangan holatda qolishiga olib keladi.

NATIJALAR

Tahlil natijalari oliy ta'lim uchun birinchi navbatda kurs dizaynini qayta ko'rishni talab qiladi. Kommunikativ madaniyat kutilayotgan natija sifatida fan dasturida ochiq yozilishi, topshiriqlarda mashq qilinishi va baholash mezonlarida aks etishi kerak. Biggs (1996) asoslagan konstruktiv muvofiqlashtirish tamoyiliga ko'ra, natija, faoliyat va baholash bir yo'nalishda ishlamaguncha deklarativ maqsad real o'quv tajribasiga aylanmaydi. Dastur "hamkorlik"ni talab qilib, barcha bahoni individual testga bersa, talabaga uzatiladigan haqiqiy signal test natijasi hamkorlikdan muhimroq ekanidir.

Ikkinchi yo'nalish o'qituvchilar tayyorgarligiga taalluqli. Texnik ko'rsatma — konferensiya ochish, fayl yuklash yoki test yaratish — onlayn pedagogik kompetentlikning kichik qismidir. O'qituvchi yozma ohangni boshqarish, forumni moderatsiya qilish, raqamli nizoni ajratish, teng ishtirokni tashkil etish, shaxsiy va ommaviy teskari aloqa chegarasini tanlash hamda muloqot ma'lumotlarini etik tahlil qilishni o'rganishi kerak. Muslimov va hammualliflar (2015) ilgari surgan kommunikativ kompetentlik hamda pedagogik nazokat raqamli vaziyatlar bilan to'ldirilganda mahalliy malaka oshirish dasturlari uchun asos bo'la oladi.

Uchinchi yo'nalish baholashga tegishli. Kommunikativ madaniyatni baholashda xabarlar soni, davomat yoki kamera holati yetarli indikator emas. Analitik mezonlar fikrning aniqligi, dalil sifati, boshqa ishtirokchining fikriga mazmuniy javob, savolning aniqlashtiruvchi vazifasi, vaziyatga mos ohang, manbadan halol foydalanish va refleksiv tuzatishni qamrab olishi kerak. Baholash o'qituvchi kuzatuvi, tengdosh fikri, talabaning o'z-o'zini tahlili va muloqot mahsulotlari portfelini birlashtirganda ishonchliroq bo'ladi.

To'rtinchi yo'nalish institutsional siyosatdir. Universitet texnik platforma xarid qilish bilan cheklanmasdan, raqamli muloqot etikasi, maxfiylik, akademik halollik, kamsitish va onlayn tazyiqqa javob berish tartibini aniq belgilashi kerak. Talaba qayerga murojaat qilishini, o'qituvchi qaysi vaziyatda suhbatni to'xtatishini va qanday ma'lumot saqlanishini bilishi zarur. Shu bilan birga, qoidalar ortiqcha nazoratga aylanmasligi kerak; aks holda talabalar mazmunli kelishmovchilikdan

ham qochadi.

O'zbekiston oliy ta'limi uchun til va kommunikativ uslub masalasi alohida ahamiyatga ega. Bir guruhda o'zbek, rus yoki boshqa tillarda shakllangan akademik tajribalar uchrashishi mumkin. Termin tanlash, murojaat shakli, tanqidning to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita berilishi va o'qituvchi bilan bahslashishga munosabat turlicha bo'ladi. Inklyuziv onlayn muhit bunday farqlarni kamchilik deb baholamasdan, umumiy akademik me'yorni ochiq tushuntiradi. Talabaga namunaviy postlar, dalil tuzilmalari va hurmatli e'tiroz shakllari berilishi, keyinchalik tayanchlar bosqichma-bosqich kamaytirilishi lozim.

Begimqulov (2007) ilgari surgan axborot texnologiyalarini didaktik asosda joriy etish talabi shu nuqtada amaliy mazmun kasb etadi. Universitetning raqamli infratuzilmasi aloqa imkonini beradi; pedagogik loyiha esa bu aloqani o'rganish va madaniy rivojlanish jarayoniga aylantiradi. Omonov va Xo'jayev (2009) yoritgan pedagogik mahorat talabaning shaxsiy xususiyatini hisobga olishni talab qiladi. Onlayn kursda bu talab muqobil ishtirok kanallari, mos muddat, tushunarli yo'riqnoma va ehtiyotkor moderatsiya ko'rinishida amalga oshadi.

Amaliy kurs modeli to'rt bosqichli sikl asosida tashkil etilishi mumkin. Dastlab diagnostik vaziyat orqali talabalarning yozma ohang, dalillash, tinglash va raqamli etika bo'yicha boshlang'ich xatti-harakati aniqlanadi. Keyin mezon va namunalar birgalikda tahlil qilinadi. Uchinchi bosqichda keys, forum, videomuzokara va hamkorlikdagi hujjatlarda turli kommunikativ vazifalar bajariladi. Yakunda talaba oldingi va keyingi ishini solishtirib, o'zgarishni dalil bilan izohlaydi va keyingi maqsadini belgilaydi. Bunday sikl nazariy qoidani real kommunikativ tanlov bilan bog'laydi.

Taklif etilgan xulosalarning chegarasi ham aniq. Ushbu maqola konseptual sintezga asoslangan; u O'zbekiston oliy ta'limidagi barcha talabalar yoki platformalar haqida statistik umumlashtirish bermaydi. Keyingi tadqiqotlar turli hudud, ta'lim tili va mutaxassisliklarda onlayn muloqot yozuvlarini tahlil qilishi; ijtimoiy va pedagogik mavjudlik bilan kommunikativ madaniyat ko'rsatkichlari o'rtasidagi munosabatni tekshirishi; sinxron va asinxron dizaynlarning ta'sirini

tajriba va nazorat guruhlarida solishtirishi kerak.

Xulosa

Onlayn ta'lim muhiti talabalar kommunikativ madaniyatiga ikki tomonlama ta'sir ko'rsatadi. U fikrni qayta ko'rish, turli vaqtda ishtirok etish, muloqot izini tahlil qilish va multimodal ifoda uchun imkoniyat yaratadi. Shu muhit noaniq ohang, ijtimoiy yakkalanish, mexanik faollik, raqamli tengsizlik va ommaviy xatodan qo'rqish kabi xavflarni ham kuchaytiradi. Qaysi yo'nalish ustun kelishi texnologiyaning nomiga emas, pedagogik madaniyat va kommunikativ sharoitlar sifatiga bog'liq.

Pedagogik madaniyat o'qituvchining talabaga hurmati, muloqotdagi adolati, xatoga munosabati va kasbiy javobgarligida namoyon bo'ladi. Kommunikativ sharoitlar esa shu qadriyatlarni vazifa, qoida, vaqt, moderatsiya, teskari aloqa va baholash orqali faoliyatga aylantiradi. Mazmunli o'zaro bog'liqlik, ijtimoiy mavjudlik, psixologik xavfsizlik, aniq me'yorlar, sinxron va asinxron formatlar muvozanati, rivojlantiruvchi teskari aloqa hamda izchil pedagogik mavjudlik talabalar kommunikativ madaniyatining asosiy shartlari sifatida belgilandi.

O'zbek olimlarining pedagogik texnologiya, axborotlashtirish, kasbiy kompetentlik va pedagogik mahoratga oid ishlari onlayn ta'limni mahalliy pedagogik qadriyatlar bilan bog'lash imkonini beradi. Ularning qarashlari texnologiyani maqsad emas, didaktik va axloqiy qarorlarni amalga oshiruvchi vosita sifatida ko'rishga undaydi. Oliy ta'lim muassasasi kommunikativ madaniyatni rivojlantirmoqchi bo'lsa, platformani yangilash bilan birga o'qituvchi tayyorgarligi, kurs dizayni, baholash mezonlari va raqamli muloqot siyosatini yagona tizimda qayta tashkil etishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azizxo'jayeva, N. N. (2006). Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU.
2. Begimqulov, U. Sh. (2007). Pedagogik ta'limda zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishning ilmiy-nazariy asoslari. Toshkent: Fan.

3. Muslimov, N. A., Usmonboyeva, M. H., Sayfurov, D. M., & To'rayev, A. B. (2015). *Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari*. Toshkent: Sano-standart.
4. Omonov, H. T., & Xo'jayev, N. X. (2009). *Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat*. Toshkent: Iqtisod-moliya.
5. Biggs, J. (1996). Enhancing teaching through constructive alignment. *Higher Education*, 32, 347–364. <https://doi.org/10.1007/BF00138871>
6. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics*, 1(1), 1–47. <https://doi.org/10.1093/applin/I.1.1>
7. Garrison, D. R., Anderson, T., & Archer, W. (2000). Critical inquiry in a text-based environment: Computer conferencing in higher education. *The Internet and Higher Education*, 2(2–3), 87–105. [https://doi.org/10.1016/S1096-7516\(00\)00016-6](https://doi.org/10.1016/S1096-7516(00)00016-6)
8. Hrastinski, S. (2008). Asynchronous and synchronous e-learning. *EDUCAUSE Quarterly*, 31(4), 51–55.
9. Johnson, D. W., Johnson, R. T., & Smith, K. (2007). The state of cooperative learning in postsecondary and professional settings. *Educational Psychology Review*, 19, 15–29. <https://doi.org/10.1007/s10648-006-9038-8>
10. Kreijns, K., Kirschner, P. A., & Jochems, W. (2003). Identifying the pitfalls for social interaction in computer-supported collaborative learning environments: A review of the research. *Computers in Human Behavior*, 19(3), 335–353. [https://doi.org/10.1016/S0747-5632\(02\)00057-2](https://doi.org/10.1016/S0747-5632(02)00057-2)
11. Martin, F., & Bolliger, D. U. (2018). Engagement matters: Student perceptions on the importance of engagement strategies in the online learning environment. *Online Learning*, 22(1), 205–222. <https://doi.org/10.24059/olj.v22i1.1092>

12. Nicol, D. J., & Macfarlane-Dick, D. (2006). Formative assessment and self-regulated learning: A model and seven principles of good feedback practice. *Studies in Higher Education*, 31(2), 199–218. <https://doi.org/10.1080/03075070600572090>

13. Richardson, J. C., Maeda, Y., Lv, J., & Caskurlu, S. (2017). Social presence in relation to students' satisfaction and learning in the online environment: A meta-analysis. *Computers in Human Behavior*, 71, 402–417. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.02.001>

14. Spitzberg, B. H. (1983). Communication competence as knowledge, skill, and impression. *Communication Education*, 32(3), 323–329. <https://doi.org/10.1080/03634528309378550>

15. Walther, J. B. (1996). Computer-mediated communication: Impersonal, interpersonal, and hyperpersonal interaction. *Communication Research*, 23(1), 3–43. <https://doi.org/10.1177/009365096023001001>